

Ermeni Sorunu: Tarihten Güncele Gelişim Süreci Üzerine Bir Deneme

Mustafa ALBAYRAK ¹

Özet

Bu makale Ermeni sorununun tarih içinde ortaya çıkışı ve gelişmesi üzerinedir. Biz Türklerin ve Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine kadar yüzyıllarca nasıl yan yana ve dostluk içinde yaşadıklarını görebilmekteyiz. Fakat biz aynı zamanda Ermenilerin daha sonra emperyalist amaçlarla nasıl kışkırtıldıklarını da anlamaktayız.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, Talat Paşa, Cemal Paşa, İttihat ve Terakki, Ermeniler, İtilaf Devletleri, Rusya, Fransa, İngiltere, İtalya, Hınçak, Daşnaksutyun.

¹ Dr. Öğrt. Üyesi Mustafa ALBAYRAK, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yahşihan/Kırıkkale
e-mail: malbayrak@kku.edu.tr

The Armenian Problem: An Essay on the Process of Development from History to date

Abstract

This article about Armenian Question is emerged and grewed in history. We can understand how relations become tense during the last stages of the Otoman Empire between the Turks and the Armenians who had lived amicably side by side for centuries. But we can also understand how the Armenians were provoked to run after a hallow image for imperialistic ambitions.

Key Words: The Ottoman Empirer, Talat Pasha, Cemal Pasha, The Union and Progress Party, Armenians, Entente Powers, Russia, France, England, İtaly, Hinchak, Dashnagtzoutiun.

GİRİŞ

Türk Milleti ile Ermeni toplumunun tarihsel anlamda tanışıklığı yaklaşık bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya küçük gruplar halinde M.S. 5-6 yüzyıldan itibaren geldikleri bilinmekle beraber, büyük topluluklar halinde gelip, bu toprakları yurt edinmeleri, Büyük Türk Komutanı ve devlet adamı Alp Arslan'ın- Malazgirt Savaşı'nda, 26 Ağustos 1071 tarihinde, Bizans İmparatoru Romanos Diagonos'i bozguna uğratmasından sonra olmuştur. Bu tarihten sonra Türkler ile Ermeniler arasındaki ilişki, bu toplumun Türk egemenliğine girmesi, önce Büyük Selçuklu Devleti ve ardından da Osmanlı Devleti'nin egemenliği kabul etmeleriyle devam etmiştir.

Ermeniler yaklaşık 800 yıl süren Türk egemenliği altında refah ve güven içinde yaşamışlar, bu dönemde Türklerle Ermeniler arasında önemli bir sorun yaşanmamıştır. Bir tarihçimiz bu süreçte Türklerle Ermenilerin uyum içinde yaşadıklarını belirterek, şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır;

Hatta pek çok Ermeni Türk adet ve folklorunu benimsemiş, içlerinden Türk edebiyatı ve sanatı ile ilgili bilimsel çalışmalar yapanlar bile olmuştur... Doğu Anadolu'nun kasaba ve köylerinde yaşayan Ermeniler, umumiyetle çiftçilik, mahalli endüstri ve küçük ticaretle meşgul oluyorlardı. Çiftçiler Rumeli'de olduğu gibi, büyük çiftlik ağalarının hizmetkârı veya ortağı olarak değil, fakat sahibi oldukları toprağı işlemekte idiler. Şehirlerde yaşayan Ermenilere gelince, iç ticaret, dış ticaret, sarraflık, kuyumculuk, bankerlik, müteahhitlik ile mültezimlik gibi ekonomi ve mali işlerle uğraşıyorlardı. Ermeniler askerlik mecburiyeti yerine hafif bir vergi vermekte idiler. Bu sebeple de daima işleri ve güçleri ile meşgul olmak imkânına sahip bulunuyorlardı. Türklerden daha refah bir durumda idiler. (Kartal, 1983: 127).

Osmanlı yönetimi altında refah ve güven içinde yaşayan ve “Millet-i Sadıka (Sadık Millet)” olarak bilinen, bu nedenle de kendilerine devlet hizmetinde önemli görevler verilen Ermeniler, neden, ne zaman ve hangi etkiler sonucunda devlete karşı düşmanca bir politika izler duruma gelmişlerdir, ya da getirilmişlerdir? Asıl yanıtlanması gereken soru budur. Bu sorunun doğru yanıtlanması, hem Ermeni sorununu anlayabilmek, hem de bugünkü Türkiye'de yaşanan ayrılıkçı gelişmeleri çözümlenebilmek için zorunludur.

ERMENİ SORUNU: TARİHTEN GÜNCELE GELİŞİM SÜRECİ ÜZERİNE BİR DENEME

İkinci meşrutiyet dönemindeki Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim de bu durumu doğrulayan ve sorumuzun yanıtını bulmamızı kolaylaştıran aşağıdaki yorumu yapmaktadır:

Türk devletinde Ermenilerin durumunun fevkalâde iyi olduğunu hiç kimse iddia edemez, fakat öte yandan da Türklerin, Ermenilerden daha iyi bir durumda olduğunu kimse isbat edemeyecektir... Ermeniler, Türkiye'de bugün Rusya'da Yahudilerin, Lehlilerin ve Finlilerin buldukları duruma nisbeten daha iyi bir durumda bulunuyorlar... Ermeni taleplerinin yükselmesine sebep olan devlet Rusya'dır...Rusya için Ermeni hareketi öyle bir vasıta ki, Rusya bununla Asya Türkiye'sini daimî bir heyecan halinde ve zamanı gelince alâkalı komşu devlet sıfatıyla müdahale hakkını iddia etmesini mümkün kılacak bir durumda tutmaktadır. Rusya Ermeni meselesinin yardımıyla İstanbul yolunu açık tutmak istiyor. (Bayur, 1983: 97)

Gerçekten de Çarlık Rusya, bir yandan Osmanlı yönetimindeki Gregorian Ermenilerin Kafkaslardaki Eçmiyazin Kilisesi'nin etkisi altına girmesini sağlarken, bir yandan da Ermeni halkının bir devlet kurmasını değil, kendi politikalarına araç yapılmasını plânlanmış, gerçek amacını gizlemek ve Batı dünyasının da desteğini almayı temel amaç olarak görmüştür.

Ermeni sorununu kendi politikaları açısından kullanmak isteyen ve bunu bir ölçüde başaran, günümüzde de bu sorunu bir dış politika aracı olarak Türkiye üzerinde kullanan bir başka devlet ise, Fransa olmuştur. Fransa'nın bu konudaki çabaları daha Napolyon'un Mısır Seferi sonrasında başlamış ve daha sonraki yıllarda bu devlet, Osmanlı topraklarına çok sayıda misyoner göndererek, Katoliklerin haklarını korumak ve onlara yeni haklar sağlanması için propaganda çalışmalarına başlamıştır. Avusturya'nın da aynı şekilde, Katoliklere sahip çıktığı anlaşılmaktadır.

İngiltere de yukarıda sözü edilen devletlerin mezhepler üzerindeki nüfuzuna karşı bir denge oluşturmak amacıyla 1840 sonrasında itibaren, İstanbul Büyükelçisi Steratford Canning'in baskıları sonucu Babı Âli, Protestan Cemaati'nin varlığını resmen tanıyarak, Kudüs'te bir Protestan Kilisesi kurulmasını sağlamıştır (Kantarcı, 2005: 13-14). Böylelikle İngiltere de öteki üç devlet gibi, ileride ortaya çıkması kesin olan bir Ermeni sorununa sahip çıkan başka bir ortak olarak varlığını göstermeye başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri ise, 1830 yılında Osmanlı topraklarında “*en çok kayırılan devlet*” statüsünü kazanmış ve bu gelişmenin ardından, Anadolu’ya gönderdiği çok sayıdaki misyoner ile Ermeniler ve diğer etnik kesimler üzerinde etkili olmayı plânlamış bulunmakta idi. ABD misyonerlerin özellikle Ermeni nüfusunu yaşadığı yerleri seçmeleri bir rastlantı değildir. Öyle ki 1870 yılına gelindiği zaman ABD;

Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan tüm alanların Amerikan misyonerlerinin faaliyet alanı içine alınmış(tı)... Yayılma Batı’dan Doğu’ya doğru olmuştur. 1840 yılında İstanbul dışında yalnızca dört kentte misyoner istasyonu varken, 1870 yılında Türkiye’nin 17 büyük yerleşmesinde istasyon, 180’i aşkın kasaba ve köyünde ise uç istasyon faaliyet gösterir durumdadır. Bu yerleşme birimleri, belirtmeye gerek yok ki, Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yerleşmelerdir. (Kantaracı, 2005: 13-14).

Amerika Birleşik Devletleri 1840-70 yılları arasındaki 30 yıllık süre içinde Osmanlı topraklarında 4 İlahiyat Okulu, 9 Kız Yatılı okulu, 220 İlkokul olmak üzere toplam: 233 okul açmış ve bu okullardaki öğrencilerin sayısı 5.880’i bulmuştu (Kocabaşoğlu, 1989: 108). Kısaca ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) şeklinde ifade edilen Amerikan Misyoner örgütünün 1819- 1914 yılları arasında Osmanlı topraklarındaki harcamalarının toplamı ise 13.345.785 Dolara ulaşmıştı (Kocabaşoğlu, 1989: 139).

Bu çalışmalarda görev alan misyoner sayısı 1893 yılına gelindiği zaman 1317’ye, okul sayısı 624’e, ibadethane sayısı da 436’ya yükselmişti. ABD’li misyonerler çok sayıda Ermeni’yi misyoner ve görevli olarak yetiştirdikleri için, kısa bir süre sonra ABD’li misyoner sayısı 174’e inerken, Ermeni misyoner sayısı tam tersine 1.200’e ulaşmış ve bunlardan 82’si Baş Rahip statüsü kazanmıştı. Ayrıca bu süre içinde açılan 137 kiliseye, 14.000 üye ile 50.000 yandaş kazandırılmıştı (Kantaracı, 2005: 12).

Kısaca söylemek gerekirse, ABD de kendisine Ortadoğu da yeni müttefikler aramak ve buralarda dinsel, siyasal ve ekonomik anlamda çıkarlarını savunacak, kendi ideolojisinin temsilciliğini yapacak etnik toplulukları kullanmak amacıyla misyonerlik çalışmalarına başlamıştır ki, bu topluluğun Ermeniler olabileceği düşünülmüştür. Zira Ermenilerin o zamanlardaki durumu bu amaçlara oldukça uygun bulunmakta idi.

Ermenilerle uzun yıllardan beri ilgilenen en önemli devletlerden biri de Çarlık Rusyası idi. Rusya’nın, İstanbul önlerinde bulunan Ayastefanos (Yeşilköy)’a kadar gelişi ile sonuçlanan

1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında yapılan Ayastefanos Antlaşması öncesinde, Rus Başkomutanı Grandük Nicola'nın çadırına giden Ermeni Patrik Nerses Varjabedian, Çarın koruyuculuğu altında bir Ermeni devleti kurulmasını kendisinden rica etmiştir (Kuran, 1985:). 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Antlaşma metninde, Patriğin bu ricası tam anlamıyla gerçekleşmemişse de; Rusya'nın, bu Antlaşmaya koydurduğu 16. ncı madde ile Osmanlı yönetiminin Ermenilerin buldukları illerde;

“Yerli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve reformları fazla geciktirmeksizin gerçekleştirmeyi ve Ermenilerin, Çerkezlere ve Kürtlere karşı emniyetlerini sağlamayı garanti etmiştir.” (Kurat, 1970: 604) ².

Bilindiği üzere bu Ateşkes, 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması ile bazı değişikliklere uğramış, ancak Ermenilerle ilgili olan 16. ncı madde, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak içeriğini aynen korumuştur.

Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Romanya, Karadağ'ın bağımsızlığını kazanmaları ve özerk bir Bulgar Prenslığının kurulması, Ermenilerin istahlarının büsbütün kabartmış ve Berlin Antlaşması sonrasında bu defa hem siyasal muhalefeti, hem de terörü bir araç olarak kullanarak, etnik anlamda yasadışı örgütler kurmaya başlamışlardır.

Gerçi Ermeniler 1856 Islahat Fermanı sonrasında sivil örgütlenme adı altında birçok örgütler kurmuşlardı. Bunlar arasında; 1860-70 yılları arasında İstanbul'da kurulan “Hayırseverler Cemiyeti”, Van'da “Araratlı” ve “Kara Haç Cemiyeti”, Muş'ta “Okul Sevenler Cemiyeti”, Erzurum'da “Milliyetçi Kadınlar Cemiyeti” ve “Anavatan Müdafileri Cemiyeti” ilk sırayı almıştı (Uras, 1976: 42). Ancak Berlin Antlaşması sonrasında oluşturulan örgütlerin daha öncekilerden en önemli farkı, bunların açıkça bir Ermenistan Devleti'nin kurulması amacına yönelik olmaları, şiddeti ve terörü de savaşım yöntemi olarak kabul etmeleri idi. Bu örgütlerden ilkinin “Armenakan Partisi” olduğu ve bu partinin daha sonraları “Ramgavar Partisi”ne dönüştüğü yolunda bazı rivayetler bulunmaktadır (Gürün, 1983: 129-130).

² Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya (1798-1919), Ankara, 1970, s.604. Ayastefanos Ateşkesi “madde 16: Berlin Antlaşması, madde 61: Bâb-ı âli Ermenilerle meskûn eyaletlerde yerli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve reformları fazla geciktirmeksizin gerçekleştirmeyi kabul eder ve (Ermenilerin) Çerkezler ve Kürtlere karşı emniyetlerini sağlamayı tekeffül eder. Bu hususta alınan tedbirler ve mükellef olan Devletlere (Babiâli) bilgi verir.

Ermeni ayrılıkçı hareketinde önemli bir yere sahip olan “*Hınçak (Türkçe’de Çan demektir)*” ve “*Daşnaksutyun (Türkçe’de Federasyon demektir)*” gibi iki ihtilâlcî terör örgütünden Hınçak, yurt dışında İsviçre’nin Cenevre kentinde, Avetis Nazarbekian ve nişanlısı Marian Vardanian adlı iki öğrencinin öncülüğünde kurulmuştur ki, bu öğrencilerden ikisi de öğrenim amacıyla Paris’te bulunan ve yaşamlarında Osmanlı topraklarına hiç ayak basmamış gençlerdi (Gürün, 1983: 130-31). İkinci ihtilâlcî örgüt Daşnaksutyun ise, 1890 yılında kurulmuş ve başlangıçta bu örgütte Hınçaklar da yer almışlarsa da daha sonra aralarındaki ideolojik ayrılıklar yüzünden, Hınçaklar 5 Haziran 1891 tarihinde örgütle olan bağlarını tümüyle koparmışlardır (Gürün, 1983: 133).

Bir Ermeni devleti kurmak amacıyla hareket eden bu örgütlerin 1882 tarihinden başlayarak terör ve şiddet eylemlerine başvurdukları anlaşılmaktadır ki, 1882-1909 yılları arasında bu amaçla gerçekleştirilen isyan ve eylemlerin sayısı 39’u bulmuştur. Bunlardan 7’si 1882-1894, 26’sı 1895 yılında, 6’sı da 1897-1909 yılları arasında meydana gelmiştir. Bu isyan ve olaylardan 31’i isyan, 6’sı olay, biri Osmanlı Bankası’na baskın ve sonuncusu da dönemin Padişahı II. Abdülhamid’e yapılan Yıldız Suikasti diye bilinen eylemlerdir (Kantarıcı, 2005: 19-20). 1895 yılında Ermeni olaylarındaki artışın önemli bir nedeni de Girit’te Rumların Yunanistan’a bağlanmak için çıkardıkları isyan sırasında Batılı büyük devletlerin, Girit’te olduğu gibi, kendilerine de ilgi göstermesini sağlamaktı. Zira Yunanistan’ın kurulması sonrasında Girit’te patlak veren Rum isyanları, Osmanlı azınlıkları için cesaret verici bir anlam taşımaktaydı. Yine aynı yıl Balkanlarda Bulgar komitacılar da Osmanlı yönetimine karşı harekete geçmişlerdi. Bu ortamda Ermeniler de kendilerine yardım edilmesi için, dikkat çekmeye çaba göstermişlerdir.

İkinci Meşrutiyet öncesinde bazı Ermeni örgütlerinin Jön Türklerle ilgi kurmalarına karşın, bu ilişkilerden yeteri kadar gelişme sağlanabildiği söylenemez. Zira Jön Türklerin anayasal düzenin geri getirilmesi ve İmparatorluğun bütünlüğünün ve Osmanlı hanedanının haklarının korunması gibi temel amaçları ile Ermenilerin ayrılıkçı kanadının uzlaşmaya varmaları söz konusu olmamıştır. Bu nedenle de Ermeni örgütleri, bir yandan siyasi muhalefetlerinin sürdürürlerken, bir yandan da Birinci Dünya Savaşı’nın patlak verdiği yıla kadar şiddet eylemlerine ara vermeden devam etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için yeni ve önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Zira bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karşısında, savaşa katılmıştı. Bunun anlamı Ermeniler açısından büyük önem taşıyordu. Çünkü başta Rusya olmak üzere, her üç devlet de Ermeni sorununa geçmişte sahip çıkan ve onların ayrılıkçı amaçlarına destek veren devletler olup, Osmanlı İmparatorluğu ile karşıt safta yer almışlardı. Bu durum Ermeni örgütlerini harekete geçirmeye yetmiştir. Bu arada Ermenilerin temsilcisi olarak Rus Çarına bir ziyaret yapan Eçmiyazin Katagikosu, Rus Çarı'na şu ricada bulunmuştur;

“Osmanlı Ermenilerinin kurtuluşu, kendilerini kesinlikle Türk hâkimiyetinden ayırarak, bağımsız bir Ermenistan kurulmasından ve bunu da Büyük Rusya'nın kudretli himayesine vermekten başka bir suretle mümkün değildir.”

Rus Çarı II. Nicola da bu sözlere yanıt olarak;

“Saygıdeğer peder, cemaatinize söyleyiniz, Ermenileri en parlak bir gelecek bekliyor.”

(Öke, 1991: 102) diyerek, ona ümit vermişti.

Bu savaşta Ermeniler Rusya'ya bütün güçleri ile yardımcı olacak, Rusya da Ermenilere kendi amaçları doğrultusunda destek verecekti. Bu nedenledir ki, daha Büyük Savaşın başından itibaren on binlerce Ermeni gönüllüsü Çarın ordusuna katılmaya başlamışlardır. Daha da ötesi, tamamı Ermenilerden oluşturulan üç gönüllü alayı, Osmanlı Meclisi'nin eski milletvekillerinden olan Armen Garo'nun da yardımıyla, General Dro komutasında Iğdır'a doğru harekete geçmiştir (Öke, 1991: 102).

Bütün bunlara ek olarak, yukarıda sözü edilen Ermeni destekçisi devletlerin konsolosluklarının para ve silah yardımlarıyla donatılan çok sayıda Ermeni, Rusya'nın hizmetine koşmuş, Kafkas Cephesi'nde görev alan Osmanlı askerlerinin Ermeni kökenli olanlarının önemli bir bölümü de silah ve donanımlarıyla birlikte, Rus tarafına geçmeye başlamışlardır (Cengiz, 1983: 161).

Büyük Savaşın başında Hınçak Komitesi de yayımladığı bir bildiride, Ermenilerin hangi safta yer alması gerektiği açıkça ortaya koymuştur. Bu bildiride;

Osmanlı baskı rejimini kanlar içinde boğmak üzere Toros'un doruğundan ve Ermenistan'ın en ücra sınırlarından sahneye çıkılması ... istenmekte ve şöyle devam edilmekte idi:

Hınçak komitesi maddi ve mânevi bütün güçlerini toplayarak, ihtilâl kılıcıyla milletlerin varlığı uğrunda yapılan bu büyük mücadeleye katılacak ve Üçlü İtilafın ve özellikle Rus ordularının müttefiki olarak, elinde olan bütün ihtilâlcî ve siyasi araçlarla, Ermenistan'da Kilikya'da, Kafkasya'da ve Azerbaycan'da zaferi sağlamak için İtilaf Devletleri'ne yardım edecektir...Ta ki, kendi amaçları ve ihtilâl uğruna dökmüş oldukları kanla gururlanarak, yarının kongresinde Ermeniler de yer alsın ve hayat ve siyasi özgürlük haklarını ileri sürerek vatandaşlarının ve Üçlü İtilafın koruması altında bağımsızlıklarını elde etmeyi başarabilsinler...(Kâsım , 1986: 79-80).

Ramgavar ve Veranasial Komiteleri ise, özel gizli şifre ile şubelerine gönderdikleri emirde üyelerinin nasıl davranması gerektiğini ise şu şekilde belirtmişlerdi;

Ruslar sınırı geçip Osmanlı orduları çekilmeye başladığı zaman, varolan araçlardan yararlanılarak, her yanda genel bir ayaklanma başlatılmalıdır. Osmanlı ordusu böylelikle iki ateş arasına alınmış olacaktır. Bütün resmi binalar (havaya)uçurulacak, hükümet içerde işgal edilecek ve Alman taşıma araçlarına saldırılacaktır. Osmanlı ordusu ilerlediği takdirde, Ermeni askerler silahlarıyla kıtalarından ayrılacaklar, çete oluşturup Ruslarla birleşeceklerdir...(Kâsım, 1986: 76).

Taşnaksutyun Komitesi'nin de kendi örgütüne gönderdiği bir emirde;

“Türkü, Kürdü, her yerde her türlü şerait altında vur, mürtecileri, ahdinden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al...!” (Koçaş, 1967: 130) denilmekte idi.

Aynı günlerde Paris'te Ermeni gönüllüleri adına çalışan Aram Turabyan'ın dağıttığı bir bildiri de Ermeni gönüllülerinin Fransız Yabancı Lejyonuna katıldıklarından söz edilerek, Ermeni çıkarlarının Rus çıkarları ile uyduğu dile getirilmekte;

“Haşmetli İkinci Nicola orduları dahi Ermenistan hududunda selb-i seyf ederek (kılıç kaldırarak), Avrupa ve Asya'yı hûn-hâr Türklerin vücudundan temizleyeceklerdir ...

Binaenaleyh bizim yerimiz evvelce taayyün etmiştir. Biz dostlarımız Rusların, Fransızların ve İngilizlerin saflarında harb edeceğiz.” (Cengiz, 1983: 145-46).

Bu emir ve uyarılara uygun olarak Ermenilerden 180.000 kişi Rus ordusunda görev almış, daha da ötesi bunlardan 150.000'i Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusuna karşı savaşmışlardır (Kurat , 1970: 263; Koçaş, 1967, :170). Osmanlı toprakları içinde ise; Urfa, Zeytun, İzmit-Adapazarı, Van, Bursa, Samsun, İzmir, Erzurum, Yozgat, Şark-i Karahisar, v.b. yerlerde isyanlar başlatılmıştır. Bu olaylar sırasında Müslüman Türk ve Kürtlere karşı toplu öldürme eylemlerine girişilmiştir (Kâsım,1986: 85,90-92,103, 105, 107,113-118).

Taşnak Komitesi'nin Osmanlı Meclisindeki liderlerinden Erzurum Milletvekili Karakin Pastırmacıyan, Van Milletvekili Vahan Papazyan'ın buyrukları ve Rusların desteği ile Ermeni çeteleri Van'ı işgal etmişlerdir. Bu işgal sırasında; kaçamayan Müslüman sivil halka karşı soy kırım uygulanmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı Talat Paşa anılarında bu olayı da şöyle aktarmaktadır;

“Van'ın işgali sırasında kaçamamış Müslüman halkın öldürüldükleri, kadınların namuslarıyla oynandığı ve birçok evli kadınlarla kızların evlerde toplatılarak bu evlere genelev gözüyle bakıldığı anlaşılıyor. Van'dan kaçan binlerce kadın, erkek ve çocuktan oluşan, silahları olmayan halk üzerine Ermeniler tarafından makineli tüfek ateşi açılmıştır...”

(Kâsım, 1986: 82).

Yukarıdaki gelişmelerden, Osmanlı ordusunun Kafkas Cephesi'nde başarısız olmasında etkili olduğu gibi, bu cephedeki yenilgi sonrasında bezeri olayların giderek arttığı gözlenmiştir. Daha da kötüsü, dünyanın iki güçlü devleti Fransa ve İngiltere'nin Çanakkale Cephesi'ni açtığı günlerde Ermeni isyanları doruk noktasına ulaşmış, önemli sayılabilecek bir askeri güç de bu isyan hareketleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki hükümeti bu gelişmeler karşısında bir göç yasasının çıkarılmasının uygun olacağını öngörmüştür. Bu yasanın nedenleri kısaca şöyle açıklanabilir:

1. Ermeni gönüllülerinin giderek artması ve komitacılara katılarak, Müslüman halka karşı toplu kıyımlara başlamaları.

2.Ermeni komitacıların, kendilerine yardımcı olmayan, kendi toplumundan sivil halka karşı da kötülük etmeleri.

3. Osmanlı ordusunun donanım, iletişim, ulaşım işlerinin Ermeni çeteler tarafından engellenmesi.

4. Ermeni teröristlerin ve yandaşlarının devletin resmi bina ve kuruluşlarına karşı silahlı saldırılarda bulunmaları.

5. Ermenilerin İtilaf Devletleri lehine casusluk yapmaları ve Rus ordusu ile işbirliği halinde Osmanlı ordusuna karşı savaşmaları.

6. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin olaylara karışmayan ya da zorla karıştırılmaya çalışılan Ermenilerin mal ve can güvenliğini koruma amacı.

Hükümet, Ermeni isyanları giderek artış gösterince, önce 24 Nisan 1915 tarihinde, başta İstanbul olmak üzere, önemli merkezlerdeki Ermeni komitecilerinden 2.345 militanı tutuklatmıştır ki (Gürün, 1983: 213), daha sonra bu tutuklamaların yapıldığı gün, Ermeniler tarafından “Soykırım Günü” olarak kabul edilecekti.

Osmanlı Hükümeti, 27 Mayıs 1915 tarihinde “*Sevk ve İskân Kanunu (Göç ve Yerleştirme Yasası)*” adı altında iki maddelik bir yasayı kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Bu yasanın birinci maddesine göre; savaş zamanında Ordu, Kolordu ve Fırka komutanlarının, bunların vekillerinin ve müstahkem mevki komutanlarının herhangi bir şekilde hükümet emirlerine ve memleket savunmasına ve güvenliği sağlamaya yönelik uygulamalara karşı çıkanlardan silahla tecavüz ve direniş görülmesi durumunda, bu gibi girişimleri askeri güç ile bastırmak, saldırıların ve direnişlerin yok edilmesi zorunluluğunu öngörmekte idi.

İkinci maddeye göre de; Ordu, Bağımsız Kolordu ve Fırka komutanlarının askerlik gereklerine bağlı olarak, casusluk ve hıyanetleri görülen köy ve kasaba halkını topluca veya ayrı ayrı olarak başka yerlere sevk ve iskân edebilmeleri kabul edilmişti (Bayur, 1983:40)³.

Osmanlı Hükümeti, Ermeni göçü sırasında o günün koşullarına göre alınabilecek bütün önlemleri almaya çalışmış, ancak savaş koşullarının getirdiği zorluklar yüzünden, zaman zaman iç güvenliği sağlamakta bile sorunlar yaşanmıştır. Yasanın uygulandığı sırada zaten savaş durumu vardı ve Anadolu'da normal güvenliği sağlamakta dahi sorunlar yaşanmakta idi. Öte

³ “Vakt-i seferde İcraat-ı Hükümete karşı gelenler için Alınacak Tedabir Hakkında Kanun-u Muvakkat.” Madde 1: Vakt-i seferde ordu, kolordu ve fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükümete ve müdafaa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakap kuvay-ı askeriye ile en şiddetli surette tedibat yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye meczun ve mecburdurlar. Madde 2 : Ordu, kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı askeriyye mebni veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kur'a ve kasabat ahalisini münferiden veya müctemian diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.”(Bayur, 1983:40).

yandan ulaşım yollarının yetersizliği ve araç gereç eksikliği, yalnızca bu olay sırasında değil, her yerde yaşanan sıradan bir durumdu. Savaş aynı zamanda sağlık koşullarını da etkilemiş, zaten var olan salgın hastalıklar giderek büyük bir artış göstermişti. Yine savaş yüzünden, ülkenin her yerinde gıda ve ilaç sıkıntısı çekilmekteydi. Bütün bu yokluk ve engellere karşın Hükümet, savaş bütçesini kısmak pahasına, göç giderleri için önemli sayılabilecek ödenekler ayırmıştır. Unutulmamalıdır ki, o yıllarda Osmanlı yönetimi asker ve memurlarının maaşlarını bile ödemekte büyük sıkıntı çekmekte idi.

Bu göç ettirme olayı sırasında güvenlik, salgın hastalıklar, ulaşım yetersizliği, gıda sorunları, eşkıya saldırıları ve Ermenilerle Müslümanlar (Türk- Çerkezler- Kürt) karşılıklı çatışmalar yüzünden binlerce insanın yaşamını yitirdiği anlaşılmaktadır. İşte bu olaylar gerek o günlerde ve gerekse daha sonraki yıllarda Müslümanların, Ermenilere karşı soykırım uyguladıkları şeklinde bir suçlamaya dönüştürülerek, adeta bir soykırım efsanesi yaratılmıştır.

Göç ve yerleştirme Yasasının ilk uygulanmaya konulduğu Erzurum’da, Vali Tahsin Paşa’nın, İçişleri Bakanlığı’na;

“Ermenilerin gönderilmeleri sırasında Kürtlerin saldırılarına uğradıkları “ raporu üzerine, İçişleri Bakanı Talat Paşa, Valiyi telgraf başına çağırarak, “yardım için orduya başvurmasını ve saldıranların da şiddetle cezalandırılmalarını ...“ emretmiştir. Bu emir üzerine ordu komutanlığı bir tabur asker göndermiş ve bu saldırıya katılanlardan ele geçirilenler “kurşuna dizilerek” cezalandırılmışlardır (Kâsım, 1986: 83) .

Hükümetin buna benzer bir başka uygulaması da Ermenilerin isyan ettiği Adana iline vali olarak atanan Cemal Paşa’ya, olaylarda evleri zarar görenlere harcanmak üzere 200.000 lira ödenek göndermesidir. Bu ve benzeri uygulamalar, göç sırasında ve olaylar sırasında İttihat ve Terakki Hükümeti’nin ne denli hassas olduğunu ortaya koymaktadır. Ermenileri yok etmeyi düşünen bir yönetimin, Osmanlı Devleti’nin, Almanya’dan borç aldığı paraları nasıl bu tür harcamalarda kullanabilir? diye sorulması yerinde olacaktır. Bu sorunun yanıtı bile hükümetin ne kadar sorumlu davrandığını anlamak bakımından önemlidir. Ayrıca bu olaylardan etkilenen Ermenilerin ticarî yaşamlarına devam edebilmelerini sağlamak için, hükümet tarafından on yıl ödemeli krediler açılmıştır (Cemal, 1977: 404). Bunlara ek olarak hükümet, görevi sırasında güvenliği sağlayamayan sorumlulara karşı çok sert önlemlere başvurmuştur. Örneğin: yine Cemal Paşa’nın Adana Valiliği sırasında önce; *“Divan-ı harp mahkûmlarından ”* 30 kişiyi, iki

ay sonra da Erzin Kasabası'nda 17 Müslüman ve bir Ermeni'yi idam ettirdiği, idam edilenler arasında;

“Adana'nın en eski ve en zengin ailelerine mensup gençlerle... o bölge üzerindeki Türkler üzerinde pek büyük bir nüfuzu olan Bahçe Kazası Müftüsü'nün de yer aldığı...” (Cemal; 1977: 432),

Anlaşılmaktadır. Ermenilere karşı soykırım uyguladığı iddia edilen bir yönetimin bu tür uygulamalar içinde olması nasıl ve hangi mantıkla açıklanabilir?

Osmanlı Hükümeti, göç ettirilenlerin mallarının “yedd-i emine” bırakılmasını sağlayarak, bu kişilerin daha sonra geri döndükleri zaman, mal ve mülklerine sahip olmalarını amaçlamıştı. Cemal Paşa'nın, Savaş bittikten sonra da Ermenilere uygulanan ıslahat uygulamalarının artırılarak devam ettirileceği konusunda, Taşnaksutyun liderlerine söz verdiği, bizzat Paşa'nın anılarından anlaşılmaktadır (Cemal, 1977: 439). Yine Cemal Paşa anılarında, göç ettirme görevinin mülkî memurlara verilmesine karşın, göç kafilelerine bazı saldırıların olduğunu ve göçmenlerin yoksulluk içinde olduklarını haber aldığı zaman, Halep'ten Pozantı'ya kadar bir inceleme gezisi yaparak, durumu bizzat yerinde gördükten sonra;

Orduya mahsus olan menzil ambarlarından Ermeni muhacirlerine ekmek verilmesini emrettiğini... Menzil doktorlarının Ermeni hastaları tedavi etmelerini tembih ettiğini ...”(Cemal, 1977: 440) belirterek;

” Ermenilerin daha fazla sefalete düşmemelerini önlemek amacıyla, göç edenlerden 150.000 kişinin, Mezopotamya yerine, Suriye ve Beyrut vilayetlerine yerleştirdiğini, bunlara önemli ölçüde yardımlar yapıldığını...” anlatmaktadır

(Cemal, 1977: 441-42) .

Soykırım yapmayı plânlayan bir hükümetin bu gibi uygulamalara başvurması nasıl açıklanabilir? Öte yandan Çarlık Rusya'sını arkasına alarak, Müslüman kesimlere her türlü vahşeti uygulayan Ermeni terör örgütlerinin ve onun uzantılarının bu uygulamalarından Ermenilerin ve Batılı dostlarının hiç söz etmemesi, insan hakları açısından yaman bir çelişki değil midir? Olayların bizzat içinde olan Cemal Paşa, anılarında bu konuda da şu bilgileri aktarmaktadır;

“Rus istilası esnasında Ermeni zulüm ve cinayetlerinden kurtulmak için Diyarbakır üzerinden Halep ve Adana yoluyla Konya’ya ve Erzurum ve Erzincan’dan Sivas’a iltica etmiş olan Türk ve Kürt muhacirlerin gösterdikleri manzara bundan daha az sefilâne değildi...” (Cemal, 1977: 444).

Son olarak Cemal Paşa anılarında, bu olaylar hakkında değerlendirmede bulunduğuktan sonra, aşağıdaki soruyu sormaktadır:

...Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerinin Ruslar tarafından işgali sırasında oralarda oturan Türk ve Kürtlerden acaba ne kadar Ermeniler tarafından en barbarca cinayetlerle öldürülmüş olduklarını ve ne kadarının hicret esnasında telef olduğunu bilen var mı? İşte biz haber verelim ki, bu yüzden ölen Türk ve Kürtlerin miktarı muhakkak bir buçuk milyonu geçer. Ermeni katliamından Türkler mesul oluyorlar da Türk ve Kürt katliamından ve umumi sefaletinden Ermeniler niçin mesul olmuyorlar? Yoksa Türk ve Kürdün kıymeti Morgenthau’lar, Mandelstamlar⁴ ve emsali politikacılar nazarında olduğu gibi, insaniyet aleminde de sinekler derecesinde midir? (Cemal,1977: 444).

Yalnız Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanan Ermenilerin göç ettirilmesi sırasındaki olaylar değil, fakat daha önceki Ermeni isyanları sırasındaki çatışmalarda ölenler de işin içine katılarak, başta Amerika olmak üzere, Fransa ve öteki Avrupa ülkelerinde bir soykırım efsanesi yaratılmıştır. Oysa ki, Türkiye’nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen ve 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe giren tanıtımda soykırım suçunun oluşabilmesi için aşağıdaki üç unsurun oluşması zorunlu görülmektedir:

1 - Ulusal, etnik, ırkî veya dinî bir grubun varlığı,

2- Böyle bir gruba mensup kişilerin, salt bu grup mensubu olmaları nedeniyle öldürülmesi, ciddi şekilde bedensel veya ruhsal zarara uğratılması; yahut böyle bir grubun, fizik varlığını kısmen veya sona erdireceği açıkça belli olan yaşama koşullarına tâbi tutulması; grup içinde doğumları önleyecek tedbirlerin zorla uygulanması yahut böyle bir grubun çocuklarının başka bir gruba zorla nakledilmesi,

3 - Böyle bir grubu kısmen veya tamamen yok etme kastı. (Çaycı, 2007: 567).

⁴ Hans J. Morgenthau: ABD Büyükelçisi. Mandelstam: Rus Çarlığı İstanbul Baş Tercümanı.

Bu tanım ve açıklamadan da kolaylıkla anlaşılacağı gibi Ermeniler, Osmanlı yönetimi altında yaşadıkları yaklaşık 600 yıllık süre içinde böyle bir işleme tabi tutulmamışlardır. Bırakın bu tür bir uygulamanın yapılmasını, Birinci Dünya Savaşı da dahil olmak üzere, Ermeni kökenli olanlara her türlü devlet görevi verilmiştir. Tanzimat döneminde fermanlara yapılan düzenlemelerden yeteri kadar yararlanan Ermeni toplumu, meşrutiyetle birlikte kendi milletvekillerini Osmanlı Meclisine göndermeye başlamıştı. Hatta bunlardan bazılarını Bakanlık görevi bile verilmişti. Örneğin: 1876-1918 yılları arasında Ermeni milletvekillerinden Ağop Kazazyan Paşa (Maliye Bakanı); Mareşal Garabet Artin Davut Paşa ve Andan Tıngır Yaver Paşa, Oksan Mardikyan (PTT Bakanlığı); Bedros Hallaçyan, M. Garabet Artin Davut Paşa, Krikor Sinopyan, Krikor Ağaton, Gabriel Noradunkyan (Dışişleri Bakanlığı); Ağop Kazayan Paşa, Mikael Portakalyan Paşa, Sakız Ohannes Paşa (Hazine-i Hassa Bakanlığı) gibi çok önemli görevlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Ermeniler'den Meclis-i Ayan üyeliğine ve Danıştay üyeliklerine de 4'er kişi seçilmiştir. Ermeniler 1876 Meclisinde 9, 1908 Meclisinde 11, 1914 Meclisinde de 11 olmak üzere, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda toplam 31 milletvekili ile temsil edilmişlerdir. Başta müsteşarlık olmak üzere, çok sayıda Ermeni'ye de bürokraside üst düzey görev verilmiştir (Koçaş, 1967: 94-95). Gerçek durum böyle iken, nasıl oluyor da Türklerin bu derece güvendikleri bir toplum ile araları açılmış ve bu topluma karşı soykırım yapmakla suçlanabilmişlerdir?

Birinci Dünya Savaşı sonunda mutlak olarak bağımsızlıklarına kavuşacaklarını planlayan Ermeniler açısından en kötü haber, uzun zamandan beri iş birliği ettikleri ve destek gördükleri Çarlık Rusya'sında, Bolşevik ihtilâlin patlak vermesi ve bu ihtilal sonucunda Çarlığın yıkılarak yerine, sosyalist bir yönetimin kurulması ile gelmiştir. Zira kısa süren bir geçiş dönemi sonunda Rusya'da yönetimi ele geçiren Lenin önderliğindeki Bolşevik kadro, içe dönük bir politika izlemeye yönelmiş ve Rus ordusu, Osmanlı topraklarından çekilmeye başlamıştır. Bu beklenmedik gelişme Ermenileri, ABD, Fransa ve İngiltere'ye daha çok yaklaştırmıştır. Çünkü kurmayı düşledikleri devletin koruyuculuğunu üstlenmesi beklenen bölgedeki en güçlü yönetim çökmüştü. Bu durum ABD ve Fransa'nın öne çıkarılmasında etkili olmuştur.

Bu süreç içinde Ermeniler bir yandan başta Fransa olmak üzere, İtilaf Devletleri'ne her türlü hizmeti yaparlarken, öte yandan da ABD'nin himayesinde bir Ermeni devleti kurulması

için harekete geçmişlerdir. Bu konuya girmeden Ermenilerinin kurmayı planladıkları bölgenin coğrafi konumu ve nüfus yapısı hakkında da kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

Ermenistan denilen yer neresidir? O yıllarda Ermenilerin bölgedeki nüfus durumu neydi? Göç ve İskân Yasasına göre ne kadar Ermeni göçe tabi tutulmuştur? gibi bazı soruların doğru bir şekilde yanıtlanması gerekmektedir.

Ermenistan denilen bölgenin tanımı konusunda bilim adamları arasında tam bir uzlaşma yoktur. Özellikle Ermeni tarihçileri bu konuda geniş bir bölgeyi Ermenistan olarak tanımlamaktadırlar ki, örneğin: Babesyan, “*Ermenistan’ın 250.000 km. karelik bir alana sahip olduğunu*” kanıtlamaya çalışırken (Uras, 1976: 16), bir başka Ermeni tarihçisi K. Basmacıyan da; “*Küçük Ermenistan sınırlarının “Fransa’ya eşit (551.000 km. kare) olduğunu*” iddia etmektedir (Uras, 76:16). Bu günkü Ermenistan’ın 29.800 km. kare olduğu düşünülürse, hayal edilen Ermeni devletinin yüzölçümünün bazen on katına, bazen de 20 katına kadar çıkarılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlaşmazlığın en önemli nedeni;

Ermenistan adının, bugün Ermeni dediğimiz kimselerin oturduğu ülke anlamında değil, Anadolu, Mezopotamya, gibi sadece bir coğrafi bölge adı olarak kullanılmalıdır... Herodot ve Darius, Ermeni adını kullanırken bir ırkı değil, belirli bir bölgenin halkını anlatmak istemiştir. Dolayısıyla Ermenistan adı, bugünkü Ermeni toplumu bölgeye gelmeden önce de kullanılmıştır. (Ercan,1985: 207-224).

Ermenistan olarak iddia edilen bölgede ise nüfus durumunun, istatistikleri yapan kişi, kurum ve devlete göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Örneğin: Osmanlı kayıtlarına göre Osmanlı Ermenilerinin toplam nüfusu: 1.160.000 civarındadır. Ancak Ermeniler bu sayıya, “*vergi ödemek istemeyen Ermenilerin nüfusa kayıt olmadıkları gibi bir gerekçe ile*” itirazda bulunmaktadırlar. Ermeni Dosyası’nın yazarı Kâmuran Gürün, bu itiraza karşılık, 150.000 kişinin de bu nedenle kayıp sayılması durumunda bile, “*Ermeni nüfusunun 1.300.000’i zor bulacağını*” ileri sürmektedir (Gürün ,1983: 93-95). Ermenilerin durumu konusunda ABD’li bir kurulun başında bizzat bölgeyi dolaşarak bu konuda araştırma yapan Prof. Dr. Magie’nin hazırladığı rapora göre; Altı Doğu ilinde (Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Mamuret’ül Aziz (Elazığ), Van, Maraş) toplam Ermeni nüfusu: 847.000 idi. 1907 kayıtlarına göre ise toplam Ermeni nüfusu: 980.000 idi. Göç hareketinden önce bile Ermenilerin nüfusu Osmanlı topraklarında illere göre: % 2 ile % 20 arasında değişim göstermekte idi (Sonyel,1973: 23-24).

Yine resmi Osmanlı kaynaklarına göre; 1914 yılında Ermeni nüfusu toplamı: 1.234.671 olarak verilmektedir (Süslü, 1990: 19-20). Bu konuda bilimsel araştırmaları ile tanınan Prof. Dr. Justin Mc Carthy bile, Osmanlı Ermenistan'ı diye iddia olunan 6 ilde Ermeni nüfusunun %17'yi geçmediğini ifade etmektedir (Mc. Carthy, 2001). Başka bir bilim adamı ise Ermeni nüfusunun 1914 yılına ait istatistiklerde % 16.47 olduğunu sağlam verilerle ortaya koymaktadır (Mutlu, 2007: 384).

Halaçoğlu'na göre: Birinci Dünya Savaşı sırasında yukarıda sözü edilen nüfusun 167.778'i bu göçe tabi tutulmamıştır. 9 Haziran 1915- 8 Şubat 1916 tarihleri arasında Adana, Ankara, Halep, Dört Yol, Eskişehir, İzmit, Karahisar-ı Sahip (Afyon Karahisar) , Kayseri, Mamuret'ül aziz (Elazığ), Sivas, Trabzon, Yozgat, Kütahya ve Birecik gibi yerlerden toplam olarak 391.040 kişi zorunlu göçe tabi tutulmuş, bunlardan 356.084 kişi yerleştirilecekleri bölgelere ulaşmışlardır. Ancak Halep'te yaşayan 35.000 dolayındaki Ermeni nüfusu bu rakama dahil değildir. Halep'te yaşayan Ermeni nüfus da bu rakamdan çıkarıldığı zaman, geriye kalan 9-10.000 kişilik bölüm, Türkler tarafından öldürüldüğü iddia edilen nüfustur. Oysa bunlardan 500'ü Erzurum-Erzincan arasında eşkıya grupları tarafından; 2.000'i Urfa'dan Halep'e giden yol üzerindeki Meskene'de, Urban eşkıyaları tarafından; 2.000'i Mardin'de eşkıyalarca öldürülmüştür. Dersim bölgesinden geçerken, yöre halkının göç kabilelerine yaptığı saldırılar sonucunda da 5-6.000 Ermeni yaşamını yitirmiştir. Geriye kalan 3.000 dolayındaki Ermeni de göç sırasında çeşitli yerlere dağılarak yerleşmişlerdir (Halaçoğlu, 2001: 77-79). Ancak sözü edilen bu araştırmalarda 21.459 kişinin sonu hakkında yeterli bilgi verilmemektedir.

Başka bir araştırmacı ise arşiv belgelerine dayanarak, 9 Haziran 1915- 8 Şubat 1916 tarihleri arasında Anadolu'da göçe tabi tutulmayan Ermenilerin toplam sayısını 140.601 olarak vermektedir. Aynı araştırmacı bu sayının yedi ilde dağılımını şöyle sıralamaktadır: Adana 16.000; Ankara 733; Karahisar-ı Sahip (Afyon Karahisar) 2.222, Kayseri 4.911; Elazığ 4.000; Maraş 8.845; Sivas 6.055 (Kılıç, 251). Ayrıca İstanbul'da yaşayan 77.835 Ermeni'den sadece 235'i ayaklanmaya karıştıkları için tutuklanmış, İzmir'de ise 20.000 Ermeni'den hiçbiri sürgün edilmemiştir (Karal, 1983: 454).

Zorunlu göç ve yerleştirme yasasının uygulamada doğabilecek eksikliklerini ve sakıncalarını giderebilmek amacıyla hükümet, 10 Haziran 1915 tarihinde kabul ettiği bir talimatname ile;

“Ermeni sevkiyatının düzenli ve güvenli bir şekilde uygulanması ve sevk edilen Ermenilerin can ve mallarının korunması amacıyla mümkün olan bütün önlemleri almıştır. Osmanlı Hükümetinin Ermeni sevkiyatını büyük bir intizam içinde gerçekleştirdiğini, burada görev yapan yabancı görevlilerin bir kısmı da doğrulamaktadır. Bu konuda ABD Halep Konsolosu J.B. Jackson’ın İstanbul’da bulunan ABD Büyükelçisi H. Morgenthau’ya, 8 Şubat 1916 tarihinde yazdığı raporda; Halep, Şam ve Zor bölgesine gelen ve yardıma ihtiyaç duyan 486.000 Ermeni göçmenin bulunduğunu belirtmektedir.” (Sarıнай, 2007: 218-19).

Göçmenlerin sevki sırasında görevi kötüye kullandıkları ya da yasaya aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle Divan-ı Harpte yargılananların toplam sayısı: 1.607’yi bulmuştur (Sarıнай, 2007: 222). Bu kişilerden 67 kişi idam, 542 kişi hapis, 68 kişi kürek, para, kalebent, pranga ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır (Sarıнай 2007: 223). Osmanlı arşiv belgelerine göre; hükümet tarafından gerçekleştirilen; “yiyecek, barınma, nakil, sağlık gibi olanlar dışında doğrudan yapılan nakdi” yardımların toplamı: 3.166.900 kuruşu bulmuştur. Bu iş için ayrılan ödenekler daha sonra İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umûmiyesi’ne ve Sıhhiye Nezareti’ne yapılan ek bütçelerle arttırılmıştır (Halaçoğlu; 2007: 240). Osmanlı hükümetinin kendi giderlerini karşılamakta sıkıntı çektiği Büyük Savaş sırasında, göçmenlere karşı gösterdiği bu özen, göç olayında ne denli iyi niyetli hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu uygulama ile göçe tabi tutululardan 232.679 Ermeni ve Rum’un geri döndükleri, 20 Mart 1919 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır ki, aynı araştırmaya göre: Sevr Anlaşması öncesinde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni sayısının 644.900 olduğu belirtilmektedir. Ayrıca göç sonrası dönemlere “evlerinin, mallarının ve resmi dairelerde geçici olarak muhafaza edilen eşyalarının iade edildiği” de anlaşılmaktadır (Halaçoğlu, 2007: 242).

Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak yapılan çalışmalar bu bilgileri ortaya koyarken, Ermeni kaynakları ve onları kaynak olarak kullanan pek çok Batılı yazar, Ermenilerin savaş sırasında ve göç ettirilmesi sırasında ölen ya da öldürülenlerin sayısını 600.000 ile 1.500.000 gibi çok abartılı sayılarla ve ısrarla iddia etmektedirler (Armenia and Kurdia ,1920: 7-8,24). Gerçi bazı Batılı kaynaklar 1894-96 yılları arasında meydana gelen olaylarda “Türklerin 250-300.000 Ermeni’yi öldürdüğünü” yazabilecek kadar gerçek dışı yayınlar yapmaktan da çekinmemişlerdi (Zeidner,1976:465-483). Oysa bu olaylarda yaşamını yitirenlerin sayısının yüzlerle ölçülebileceğini bildikleri halde, sırf Batı Hristiyan dünyasını ayağa kaldırmak için,

bu şekilde bir propaganda girişiminde buldukları anlaşılmaktadır. Zira benzeri abartmalar bir zamanlar 1820’lerde patlak veren ve Yunanistan’ın kurulmasıyla sonuçlanan Mora ayaklanmaları sırasında da görülmüştü. Bu örnek bile yapılan yayınlar arasındaki çelişkileri açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Batılı kaynakların bu konudaki tutarsızlıkları, o yıllarda başlayan ve günümüzde de devam eden propaganda sürecinin bir parçası olarak kabul edilebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni nüfusun azalması, gerek Ermeni tarihçileri, gerek Ermeni lobileri tarafından ve gerekse Batılı yanlı kaynaklarda, bu azalmanın, Türklerin Ermenilere uyguladıkları katliamdan ileri geldiği savunulmuş ve günümüzde de bu tez hâlâ savunulmaktadır. Oysa Ermeni nüfusunun Anadolu’da azalmasının başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. Varlıklı Ermenilerin çoğu savaş sırasında ve sonrasında başta ABD ve Fransa olmak üzere, yaşam koşullarının daha iyi olduğu çeşitli ülkelere göç etmişlerdir.

2. Savaş sırasında yüz binlerce Ermeni savaşa, özellikle Rusya ve Fransa’nın yanında katılmış, doğal olarak bunlardan pek çoğu bu savaşta yaşamını yitirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun bu savaşta, yalnızca cephedeki askeri kayıplarının 975.919 olduğu unutulmamalıdır (Renouvin, 1982: 569).

3. Savaşın bütün insanlara getirdiği ağır koşullarda ortaya çıkan salgın hastalık, beslenme, temizlik sorunları gibi nedenler de Müslüman nüfusta olduğu gibi, Ermeni nüfusunun kayıplar vermesinde etkili olmuştur.

4. Savaş nedeniyle ortaya çıkan güvenlik sorununda, eşkıyalar tarafından pek çok Müslüman’ın yanı sıra, Ermenilerin de yaşamını yitirdiği anlaşılmaktadır.

5. Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız göç ve yerleştirme olayı sırasında da can kayıpları olduğunu bilinmektedir.

6. Savaş sonuna doğru binlerce Ermeni, başta Kafkas Ermenistan’ı, Suriye, Kıbrıs, Lübnan olmak üzere komşu topraklara göç etmek durumunda kalmışlardır.

Ermeniler Çarlık Rusya’nın yıkılması ve yeni rejimin de kendilerine sahip çıkmaması üzerine, bu defa Fransa ile iş birliğini geliştirmişler ve özellikle Kilikya, Antep, Urfa, Maraş, Adana, Halep, İskenderun gibi Fransız işgalinin gerçekleştiği yerler başta olmak üzere, bu

devlet ile sıkı bir iş birliğine girmişlerdir. Bu mücadele, 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Fransa arasında Ankara Antlaşması'nın imzalanmasına kadar devam etmiştir. Ancak bu dönemde Ermenileri, Türklere karşı kullanan Fransa, Ankara Antlaşması'na Ermeni hakları konusunda tek bir madde bile konulması konusunda bir öneride dahi bulunmamıştır ki, bu gelişme de emperyalizmin toplumları kendi çıkarları doğrultusunda kullandıktan sonra nasıl yapayalnız bıraktığının ve aldattığının ilginç bir örneğini oluşturmaktadır.

Ermeniler Doğuda, Bolşevik yönetimin Osmanlı topraklarından çekilmesini de fırsat bilerek, bu bölgede istedikleri kadar toprak edinebilecekleri beklentisiyle, Osmanlı topraklarında savaşa devam etmişlerdir. Bu arada Ermeniler, Azeriler ve Gürcülerle birleşerek, 1917 Aralık ayında bir federasyon kurmuşlarsa da bu federasyon, uzun süreli olmamış, Taşnak Partisi'nin etkin olduğu Ermeni tarafı, 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir (Turan,1992: 193-94). Bağımsızlık kararının ardından Ermeniler, Kars ve yöresini ve ardından da Karabağ ile Gökçe Göl'ün kuzeyini işgal etmişlerdir. TBMM Hükümeti, 23 Nisan 1920 tarihinde, Türkiye'nin kaderine el koyduktan sonra, kurulan Doğu Cephesi Komutanlığı ve bu Cephenin Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, hükümetin Moskova Hükümeti ile uzlaşmaya varmasının ardından harekete geçerek, kısa süre içinde Ermenilerin işgal ettikleri yerleri geri almış ve Gümrü kenti kapılarına dayanmıştır. Bu gelişme üzerine Ermeniler ateşkes istemek zorunda kalmışlar ve 3 Aralık 1920 tarihinde iki taraf arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. TBMM Hükümeti'nin ilk resmi antlaşması olan bu siyasi belge ile Kars ve yöresi Türk topraklarına yeniden katılmış, antlaşmadan üç gün sonra da, 5 Aralık 1920 tarihinde Bolşevikler, Ermenistan'ı Sovyet Rusya'ya katmışlardır (Turan, 1992: 200-203).

Büyük Savaşın bitiminde Osmanlı Hükümeti temsilcisi Hüseyin Rauf (Orbay) ile İtilaf Devletleri temsilcisi Oramiral Arthur G. Calthorpe arasında Mondros limanında ateşkes görüşmeleri yapılırken, ateşkes metninin Ermenileri yakından ilgilendiren 24. maddesi şu şekilde düzenlenmişti:

“Madde: 24- Altı Ermeni ilinde (Vilayat-ı Sitte) bir karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.” (Soysal, I: 1983 :14; Sonyel, I, 19773:21-22; Turan ,1992: 311).

Bu madde ile Ermeniler konusunda çok önemli bir adım atılmış oluyordu. 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Konferansı’da ise, konferansa bir bildirim sunan Ermeni temsilcileri Aharonian ve Bogos Nubar (Paşa), aşağıdaki yerlerin Ermenilere verilmesini istemişlerdir:

“1. Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon ’dan oluşan Türkiye ’nin yedi doğu ili;

2. Güney-doğuda Maraş, Kozan, Cebeli Bereket (Dört Yol-Hassa) ve İskenderun limanıyla birlikte Adana.”

Ayrıca o günlerde Londra’da yayımlanan Asiatic Review Dergisi’ne bir demeç veren Bogos Nubar Paşa bir amacının da;

“Savaştan önce nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği Türk illerini Erivan Cumhuriyeti’ne ilhak etmek olduğunu...” açıklayarak, “Bu Cumhuriyeti yaşayabilmesi için, Karadeniz Bölgesinde bir limana ihtiyacı olduğunu” dile getirmiş, “Kilikya Bölgesinin Türk etkisinden kurtarılarak, sükûna kavuşturulduktan sonra” ,Fransız himayesine verilmesini önermiştir.

Nubar Paşa daha sonra bu görüşlerini 26 Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konseyi’nde de savunmuş ve görüşleri ABD Başkanı W. Wilson tarafından bile kabul görmüştür (Soysal I, 1983: 21-22).

Aynı konferansta Damat Ferid Paşa, Ermenilerin beklentilerini boşa çıkarabilmek için, 30 Mart 1919 tarihinde konferansa sunduğu başka bir memorandumda da ; *Ermenistan’ın İngiltere ’nin arzusu ve diğer büyük devletlerin mutabakatlarıyla müstakil veya muhtar bir cumhuriyet olarak kurulacağını vaat ediyordu... Mamafih Erivan Hükümeti 28 Mayıs 1919 tarihinde “Büyük Ermenistan Cumhuriyeti”ni resmen ilan ederek, Damat Ferid’in vaadine takaddüm etmişti.* (Jaeschke, 1971: 41).

Fransız Devlet Başkanı Georges Clemenceau’nun, ” 29 Ağustos’ta Ermenistan’a 12.000 asker gönderilmesi için, Yüksek Şûra’da yaptığı teklif (ise) bir istihza gibi çınlamıştır.”(Jaeschke, 1971: 41).

İngiltere Başbakanı Lloyd George da, Paris Barış Konferansı’nda 5 Mayıs’ta yaptığı konuşmada ise;

”ABD birlikleri İstanbul’a ve Ermenistan’a, İngiliz birlikleri Kafkasya’ya, Fransız birlikleri Suriye ve Yunan birlikleri de İzmir’e gönderilmelidir...” şeklinde konuşunca;

“Wilson da bu görüşlere katıldığını ve Amerikan birliklerinin gönderilmesinden bir yarar elde edileceğinden şüphe ettiğini söyle(miştir)...” (Evance, 1972: 162-63).

20 Nisan 1919 tarihli Amiral Calthorpe’nin raporundan anlaşıldığına göre; İngiliz General Sir George Milne de;

“Ermenilerin Anadolu’daki yurtlarına iadeleri için büyük miktar Britanya Hind askeri kitalarının Küçük Asya’ya nakledilmelerini ...” zorunlu gördüğünü söylemişti (Evans ,1972:41).

Bu gelişmeler üzerine Konferansın 12 Mayıs 1919 tarihli oturumunda, ABD’nin “geçici bir süre için İstanbul ve Ermenistan’ın mandasını üstüne alması “ kabul edilmiştir (Evans ,1972: 133). Bu kararın hemen ardından Lloyd George, sürekli olarak Ermeni mandasını üstlenmesi konusunda Başkan Wilson’u tahrik ederken, ABD başkanı konuyu daha ayrıntılı bir şekilde araştırmayı sürdürmüştür. Bu arada ABD’nin İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol ise, 23 Temmuz 1919 tarihli raporunda hükümetini uyarırken, raporunda şu görüşlere yer vermişti;

“Amerika İtilaf Devletlerinin elinde bir araç olmakla büyük bir tehlikeye doğru koşmaktadır. Ermenistan için mandaterlik kabul ederse, Türkiye’nin İtilaf Devletleri arasında paylaşılmasına boyun eğmek durumunda kalacaktır(r)...”

(Evans ,1972:177).

Gerçek olan bir durum varsa o da İngiltere’nin Amerika’yı;

“Kafkasya ve Ermenistan’ın mandasını üstüne almaya kışkırtmakla güttüğü amaç, Rusya’ya karşı, Türkiye’nin yerine bir başka tampon” yaratmaktı (Evans, 1972: 178).

Burada neden İngiltere’nin Ermenistan’ın mandasını almak istemediği sorusu akla gelebilir. Bu sorunun yanıtı, Lloyd George’un anılarında saklıdır. İngiliz Başbakanına göre;

“Ne İngiltere ne İtalya, Rusya’nın bıraktığı ayakkabıları giymeye hazır değildi. Fransa, o sıralarda Ermenistan’ın güney kısmında mandaterliği yüklenmeye hazır ve hatta iştahlı görünüyorduydu da kontrolünü bölgenin kuzeyine de uzatmaya hiçbir şekilde hazır değildi.

Fransız, İngiliz, İtalyan, hepimiz mandaterliğin mesuliyetini münasip şekilde yerine getirebilecek devletin sadece Amerika olabileceği sonucuna varmıştık...” (Gürün, 1983: 250).

Başkan Wilson ise, bu önerilere dayanamayarak, Tümgeneral James G. Harbord başkanlığında bir kurulu görevlendirerek, durumu yerinde incelemek amacıyla 1919 Eylül’ünde Orta Doğu ve Anadolu’ya göndermiştir. Harbord Kurulu olarak bilinen bu kurul, yaptığı inceleme gezisinden sonra, 16 Ekim 1919 tarihinde, raporunu tamamlamıştır. General Harbord hazırladığı raporunda;

“Dolaştıkları bölgelerde hiçbir yerde Ermenilerin çoğunlukta olmadıklarını...”
“belirtiyordu (Sonyel, 1973: 24).

Gezisi sırasında Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) ile de bir görüşme yapan Harbord, *“Türk milliyetçilerinin davasının haklı olduğunu benimsediğini”* yazmaktan da kendini alıkoyamayacaktı (Sonyel,1973: 160).

Amerikalı Generalin gezisini yaptığı tarihlerde Mustafa Kemal’(Atatürk)’in önderliğindeki milliyetçi hareket, 11Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi sonunda aldığı bir kararla;

“Memalik-i Osmaniye ’nin herhangi bir cüz ’üne karşı vâki olacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matûf harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde mücehedat-ı milliyede olduğu gibi, müttehiden müdafaa ve mukavemet esas-ı meşru kabul edilmiştir.” denilerek, bununla birlikte gayri Müslimlerin haklarının korunacağı vurgulanmıştı (İğdemir, 1969:133-34).

Raporunu 3 Nisan 1920 tarihinde ABD Senatosu’na sunan General Harbord ise raporunda Amerikan Hükümetine şu önerilerde bulunmuştu:

Ermenistan ’ı güdümü altına alacak olan devlet, Anadolu, Rumeli, İstanbul ve Maverai-Kafkas ’ı da güdümü altına almalıydı. Ermenistan ve Anadolu ’nun Türk illerinin, Rusya Ermenistan ’ı, Gürcistan ve Azerbeycan ’ın sınırları olduğu gibi kalmalıydı. Adalete uygun yapılacak bir halkoyu, halkın tüm Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir Amerikan güdümünden yana olduğunu gösterecekti. (Sonyel, 1973: 162).

Ayrıca General Harbord aynı raporunda;

ABD yönetimi manda lehinde bir karar verecek olursa, bunun başarılı olması için gerekli koşullar da ayrıntılarıyla belirtilmişti. Buna göre: “mandater güç “ yani Amerika, Türkiye'nin mâli ve diplomatik faaliyetleri üzerinde tam bir denetim kurmalı, bu konuda İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya ile anlaşmalı, ABD aleyhine onlara verilmiş olan ayrıcalıklar gözden geçirilmeliydi. Manda yönetimini işleyebilmesi için, “23.000-200.000” arasında bir askeri güce ve “5” yıl süreyle toplam “755.250.000” dolara gereksinme olduğu da belirtiliyordu. Raporunda can alıcı nokta ise, Anadolu, Rumeli ve art yöreleri ile İstanbul topraklarını denetim altına almadan Ermenistan'da ve Kafkasya ötesinde bir manda yönetiminin kurulmasının çok güç olacağına vurgulanması idi. (Turan, 1992: 239).

ABD Senatosu, General Harbord'un raporunu görüşükten sonra, Başkan Wilson'un bütün çabalarına karşın, 1 Haziran 1920 tarihinde 52'ye karşı, 23 oyla reddetti (Akgün,1984: 189-90). Böylelikle Ermeniler, Amerika'dan da elleri boş olarak dönmüş oldular. Başka bir deyişle, Amerika böylesine yüksek maliyeti olan “sorunlu bir işe” girişmeyi kendi çıkarları açısından uygun görmemişti.

Günümüzde “soykırım kararları ve tasarılarıyla” Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya çalışan bu devletin, daha o yıllarda böyle bir iddia gerçek olsaydı, bu denli rahat hareket edebilir miydi? sorunun ilginç bir yanıtı olacağı düşünülebilir. Ayrıca General Harbord'un raporunda soykırım iddialarının önemli ölçüde yer bulmaması da ayrı bir konudur.

Sevr Antlaşması'nın hazırlık sürecinde zaman zaman Ermeni sorunu yine gündeme getirilerek, bazı kararlar alınmıştır. 14 Şubat 1921 tarihinde başlayan Fransa, İngiltere ve İtalya başbakanlarının katıldıkları Londra Konferansı'nda ve 18 Nisan'da toplanan San Remo Konferansı'nda da Ermenistan konusu ayrıntılarıyla görüşülmüştür. San Remo Konferansı'nda;

“Güney sınırları Erzincan'a kadar uzanmakla kalmayıp, denize de kıyısı olan bir Ermenistan kurulacaktı. ABD, ya doğrudan doğruya Ermenistan'ın mandaterliğini üstlenecek ya da bu devletin sınırlarını çizecekti.” (Turan, 1992: 187-88).

Ermenistan konusuna, Osmanlı Hükümetinin 10 Ağustos 1920 tarihinde imzaladığı Sevr Antlaşması'nın 88 ve 89. maddelerinde yer verilmiştir. Bu antlaşmanın 88.nci maddesinde;

“Türkiye öteki müttefik devletlerin yapmış oldukları gibi, Ermenistan’ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıdığını bildirir.” denilmekte idi.

89. madde ise şöyle belirlenmişti:

“Öteki yüksek bağıtlı taraflar gibi, Türkiye ile Ermenistan da Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinde, Türkiye ile Ermenistan arasında sınırın saptanması işini ABD Başkanının hakemliğine sunmayı ve bu konudaki kararını olduğu kadar, Ermenistan’ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürebileceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.” (Gürün, 1983: 252).

Osmanlı yönetimi, Sevr Antlaşması’nın 230. maddesiyle de 1 Ağustos 1914 tarihinden itibaren kendi toprakları üzerinde;

“Savaş durumu sırasında işlenen topluca öldürmelerden sorumlu olan ve Müttefik Devletlerce istenen kişileri kendilerine teslim etmeyi yükümlenir.” (Gürün, 1983: 252) şeklindeki yaptırımını da onaylamıştır.

Sevr Antlaşması ile yapılan bu hesapların hepsi de Türk Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sona ermesi sonucunda tarihin derinliklerine gömülmüştür. Emperyalist güçler, Ermeni sorununu bir yana bırakarak, Türkiye’deki kendi çıkarlarının peşine düşmüşlerdir. Ermeni Taşnak liderlerinin en önde geleni ve Ermeni Cumhuriyeti’nin ilk Başbakanı Hovannes Katchaznoui, bağımsız bir Ermenistan’ın kurulması yolunda harcanan bu başarısız çabalardan sonra, tarih önünde düştükleri bu umutsuzluğu anlarında şu sözlerle açıkça ortaya koymaktadır:

Avrupa Devletleri davamızı terk etmişlerdir. Ermeni milletinin yarısı kırılmış veya dünyanın dört bir yanına dağıtılmıştır. Öbür yarısı kanı çekilmiş, evi dağıtılmış, uzun bir istirahate muhtaçtır. Ermeni Cumhuriyeti, Rusya’nın egemen bir eyaleti durumundadır. Devletimizi, istesek bile Rusya’dan ayıramayız. Parti yenilmiş ve işlevini kaybetmiştir. Ülkeden atılmıştır. Yurda dönemez. Dışarıda bir şey yapamaz. İşte bu günkü durum. İşte burada sizi zor duruma düşürecek bir gerçeği ifade edeceğim: Ermeni İhtilâlcî Federasyonu’nun yapacak bir şeyi kalmamıştır... (Ataöv, 1985: 296; Gürün, 1983: 308).

Bu tarihi açıklama, Ermenilerin başlangıçtan itibaren emperyalist güçlerin çıkarları doğrultusunda kullandıklarını ve onların da Ermeniler için bir bedel ödemek zamanı geldiğinde, bu toplumu nasıl ortada bıraktıklarını ortaya koyan ve günümüzde de ders alınması gereken acı bir örnektir

Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal (Atatürk) ve TBMM'nin Ermeni politikasına bakış açısı, Erzurum, Sivas Kongrelerinde belirlendiği çizgide devam etmiş, bu konuda en küçük bir ödün dahi verilmemiştir. Ermeniler ise, terör eylemlerine ve siyasi girişimlerine ara vermemişlerdir. Bu dönem içinde, Ermeni göçünden sorumlu tutulan Türk devlet adamları birer birer Ermeni teröristlerinin kurbanı olmuşlardır. Savaş sırasındaki Ermeni olaylarından sorumlu tutulandan eski Sadrazamlardan Talat Paşa, 15 Mart 1921'de Berlin'de; Sadrazam Sait Halim Paşa 6 Aralık 1921 tarihinde Roma'da ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ise 21 Temmuz 1922 tarihinde Tiflis'te, Ermeni teröristlerinin kurşunlarıyla şehit edilmişlerdir. Bu suikastleri daha sonraki yıllarda başkaları da izleyecekti.

Kurtuluş Savaşı büyük bir zaferle sona erdikten sonra, barış konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde başlamıştır. TBMM Lozan'a giden İsmet (İnönü) başkanlığındaki kurulun bu konferansta nasıl hareket edeceğine dair bir Başbakanlık kararını kabul etmiştir ki, bu kararın birinci maddesine göre;

“Doğuda bir Ermeni yurdu kurulmasının kabul olunamayacağı, şayet böyle bir konu gündeme getirilirse, konferansın kesilmesi” (Dışişleri Bakanlığı, 1981: 497) kararlaştırılmış bulunuyordu. Türk tarafının bu konudaki kararlılığını bilen İtilaf Devletleri, önce Ermenilerin Lozan'da temsilci bulundurma isteklerini reddetmişler (Gürün ,1983: 298), daha sonra da konferans sırasında Ermeni sorunu konusunda ısrarcı olmamışlardır. Bu yüzdendir ki, Lozan Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili özel bir madde yer almamış, bağımsız bir Ermenistan kurulması ise gündeme bile getirilememiştir. Ermenilerin hukuki statüsü, öteki azınlıklarla birlikte ele alınmış ve bu statü 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın 37-45. maddeleri arasında yer almıştır (Meray II, 2001: 10-13). Ayrıca bu Antlaşmanın 65. maddesiyle, savaş başladığında yabancı uyruklu olanlardan mallarına el konulanların, mallarının sahiplerine geri verilmesi kabul edilmiş, 95. madde ile de bu konudaki başvuru süresi belirlenmiştir. Yine bu Antlaşma gereğince kabul edilen genel af deklarasyonunun 6. ncı maddesine göre;

“Türk hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri yeniden bir araya getirmek ve meşru hak sahiplerini mallarına yeniden kavuşturmak amacıyla” yapılacak düzenlemeye itiraz etmemeyi kabul etmiştir (Meray II, 2001: 22,35,93).

Lozan sonrasında Ermeni sorunu çok uzun yıllar boyunca Türkiye'nin gündemine gelmemiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) ise, TBMM döneminden itibaren Ermeni sorunundan dolayı idam edilenlerin aileleriyle yakından ilgilenmiştir. Bunlardan Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ile Ermeniler tarafından şehit edilen Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir Bey ile Dr. Reşit Beyin ailelerine maddi ve mânevi anlamda yardımlar yapılarak, maaş bağlanmasını sağlamıştır (Kantarıcı, 2005: 59-71).

1923-1965 yılları arasında Ermeni sorunu konusunda önemli bir gelişme olmamış, bu dönem bazı Ermeni örgütlerinin propaganda çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır. Bu dönem içinde Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Osmanlı Devleti aleyhindeki çalışmaları yürüten Ermeni örgütlerinin hükümet tarafından tutuklandığı gün, “24 Nisan 1915 Soykırım Günü” olarak kabul edilmiştir (Kantarıcı, 2005: 65). Daha da ötesi 1965 yılından itibaren Ermeni eylemleri yeniden gündeme gelmeye başlamıştır.

1973-94 arası Ermenilerin yalnızca uluslararası alanda siyasi propaganda ve yayın faaliyetlerinde bulunmayıp, aynı zamanda Türk diplomatlarına karşı terörist eylemlere giriştiklerini görmekteyiz. Bu suikastlardan ilki, 27 Ocak 1973 tarihinde, Santa Barbara Başkonsolosu Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir'in şehit edilmeleri ile yeniden gündeme gelmiştir. Bu süreç 4 Temmuz 1994 tarihinde Atina Müsteşarı Halûk Sipahioğlu'nun şehit edilmesine kadar devam etmiş ve bu dönem içinde Dışişleri Bakanlığı mensubu 31 görevli şehit edilmiştir.

Ermeniler 12 Eylül 1984 tarihinden itibaren “Ermeni Soykırım Tasarısı” adı altında bir tasarımı ABD Temsilciler Meclisi'ne getirmişler, ancak kabul ettirmeyi başaramamışlardır. O tarihten itibaren ABD ise sürekli olarak bu tasarımı gündeme getirerek, tasarımı Türkiye'ye baskı politikasının bir aracı olarak kullanmaya devam etmiştir. Ermeniler ABD'de istedikleri başarıyı kazanamamalarına karşın, bu ülkedeki 36 eyalet parlamentosunda “sözde soykırım yasının” tanınmasını kabul ettirmeyi başarmışlardır. Ermeni lobisi bu tasarımı dünyada sayıları yirmiyi aşkın ülkenin parlamentolarından geçirmeyi başaramamıştır. Bu ülkelerden: Uruguay (1965), Güney Kıbrıs (1992), Arjantin (1993), Rusya Federasyonu (1995), Kanada (1996), Yunanistan

(1996), Lübnan (1997), Belçika (1998), İtalya (2000), Vatikan (2001), Fransa (2001), Kanada (2002), İsviçre (2003), Slovakya (2004), Hollanda (2004) yılı içinde sözü edilen tasarımı parlamentolarında kabul etmişlerdir. 2005 yılı içinde ise bu tasarımı tanıyan devletlerin sayısında adeta bir patlama yaşanmış ve tasarı; Brezilya, Almanya (soykırım sözcüğü kullanılmamakla birlikte), Venezuela, Litvanya, Kırım ve Polonya olmak üzere, altı devletin parlamentolarında kabul edilmiştir (Kantarci, 2005: 68-69) . Böylelikle Ermeni Soykırım Tasarısı adı verilen bu tasarımı tanıyan devlet sayısı 21'e yükselmiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılması sonrasında 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti ise kuruluşundan hemen sonra, Sovyet Rusya'nın kendileri adına imzaladığı bütün antlaşmaları, bu arada Moskova ve Kars Antlaşmalarını da tanımadığı ilan etmiş, resmi kuruluşlarının yayınladığı haritalarda Türkiye Cumhuriyeti'nin topraklarını Sivas iline kadar Ermeni toprağı olarak göstermeye başlamıştır. Ayrıca Ermeni Meclisi 2007 yılının Aralık ayındaki bir toplantısında Türkiye'den;

“Ermeni soykırımının tanınmasını, bundan dolayı kendilerinden özür dilenmesini, toplam olarak 45 milyar dolar tutarında bir tazminat ödenmesini ve toprak taleplerinin karşılanması konularında uluslararası alanda Türkiye'ye baskı yapılması” için, her türlü girişimde bulunulmasını öngören bir karar tasarısını kabul etmiştir. Bu durum Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumunu ortaya koymak bakımından önemli bir gelişmedir. Bu kararın alınmasında Ermeni diasporasının büyük bir etkisi olsa da Ermenistan'ın izlediği politikaların kendilerine zarar vereceği ortadadır. Yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız gelişmeler bunun en açık örneğı olarak söylenebilir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde ortaya çıkan Ermeni sorunu, giderek uluslararası bir boyut ve destek kazanmaya başlamış, Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'sı ve Fransa'nın da desteğı ile Osmanlı Devleti'ni tehdit eder bir duruma ulaşmıştır. Savaş içinde bu tehdidin azaltılması amacıyla çıkarılan göç ettirme yasasıyla bazı önlemler alan İttihat ve Terakki yönetiminin uyguladığı politikalar sonucunda hedeflerine varamayan Ermeniler, bu defa da kendilerine karşı bir soy kırım yapıldığı iddiasıyla uluslararası toplumun desteğini kazanmaya çalışmışlarsa da Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında yapılan Lozan Antlaşması ile bu amaçlarına ulaşamamışlardır. 1960'li yıllardan itibaren yeniden terör eylemleri ile konuyu dünya gündemine taşıyan Ermeni lobileri, sözde soykırım iddialarının

birçok devletin parlamentosundan geçirmeyi başarmışlar ve günümüz de de bu konudaki çalışmalarını ısrarla sürdürmektedirler.

KAYNAKÇA

AKGÜN, S. (1984). “Türkiye’de Amerikan Mandası”. *Bellekten, Cilt: XLVIII*, (Ocak-Nisan 1984), Sayı:189-190, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

H.M. Stationery Office. *Armenia and Kürdistan (1920)*. London.

ATAÖV, T. (1985). “İki Olağanüstü Ermeni Kongresi- Papazian ve Katchaznoui “, *Tarih Boyunca Türk –Ermeni İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984)*. Ankara.

BABESYAN (1933). *Ermenistan Coğrafyası*. Paris.

BASMACIYAN K. (1917). *Ermenilerin Yeni Tarihi*. Paris.

BAYUR, Y.H. (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: II, Kısım: III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

CEMAL, B. (1977). *Cemal Paşa'nın Hatıraları, Bahriye Nazırı ve 4.Kolordu Kumandanı, Hatıralar, İttihat ve Terakki ve I. Dünya Savaşı Anıları*. Tamamlayan ve Düzenleyen: Behçet Cemal. İstanbul.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (1981). *Atatürk'ün Millî Dış Politikası. Cilt: I. (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), (1919-1923)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Basımevi.

ERDOĞAN, C. H. (Hazırlayan). (1983). *Osmanlı Devleti Dahiliye Nezareti (1916). Ermeni Komitelerinin Â'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi*. İstanbul: Başbakanlık Basımevi.

INTERNATIONAL CONCILIATIONS: No:151 (Haziran 1920). s.27174.

ÇAYCI, S. (2007). “Hukuk Açısından”, *Türk-Ermeni İhtilâfı*, Editör: Hikmet Özdemir, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

ERCAN, Y. (1985) “Tarihi Belgeler Işığında Ermeni İddiaları”. *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile Olan İlişkileri Sempozyumu” Bildirileri, (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*. Ankara.

EVANS, L. (1972). *Türkiye 'nin Paylaşılması*. Çeviren: Tevfik Alanay. İstanbul: Milliyet Yayınları.

FOREIGN OFFICE, 5108/E 4203, Harbord Raporu, 26.10.1919.

FURTHER CORRESPONDENCE RESP. *Eastern Affairs, Volume: II*, No:34.

GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Sayı:33*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

GÜRÜN, K. (1983). *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

HALAÇOĞLU, Y. (2001). *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, Ankara.

HALAÇOĞLU, Y. (2007). “Mâli Harcamalar”, *Türk-Ermeni İhtilâfi*. Editör: Hikmet Özdemir, Ankara: s.235-243.

GEORGE, L. (1938). *The Truth About Peace Treaties*, London.

İĞDEMİR, U. (Yayınlayan) (1969). *Sivas Kongresi Tutanakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

JAESCHKE, G. (1971). (Yayınlayan). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*.

Çeviren: Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KANTARCI, Ş. (2005). *Ermeni Sorunu, Pencereden Bakmak ya da Manzaranın Bütününi Görmek*, Isparta: T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

KARAL, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi, Cilt: VIII. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KILIÇ, D. (2007). “Tehcir Olunmayanlar”, *Türk-Ermeni İhtilâfi*. Editör: Hikmet Özdemir, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

KOÇAŞ, S. (1967). *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk - Ermeni İlişkileri*. Ankara: Altınok Matbaası.

KOCABAŞOĞLU, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul: Arba Yayınları.

KURAN, E. (1985). “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)”, *Tarih Boyunca Türk –Ermeni İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984)*. Ankara.

KURAT, A. N.(1970). *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

MC. CARTY, J.(2001), *Türk-Ermeni İlişkilerinin Dünü, Bugünü Yarını*, İstanbul.

MERAY, S. L. (Çeviren). *Lozan Barış Konferansı Tutanakları (2001). Tutanaklar-Belgeler. İkinci Takım. Cilt: II, 3. Baskı*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.

MUTLU, S.(2007). “Osmanlı Nüfusu”, *Türk-Ermeni İhtilâfi*, Makaleler, Editör: Hikmet Özdemir. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını.

ÖKE, M. K. (1991). *Ermeni Sorunu, (1914-1923), Devletin Dış Politika Alternatifleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

REVOUVIN, P. (1982). *Birinci Dünya Savaşı, (1914-1918)*, Türkçesi: Adnan Cemgil, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

SARINAY, Y. (2007). “Sevk ve İskân”, *Türk-Ermeni İhtilâfi*, Makaleler, Editör: Hikmet Özdemir. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

SONYEL, S. R.(1973). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika. Cilt: I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SOYSAL, İsmail (1983). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları. Cilt:I (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SÜSLÜ, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

KÂSİM, M. (Hazırlayan). (1986). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Dost Yayınları.

TURAN, Ş. (1992). *Türk Devrim Tarihi, 2.Kitap. Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

URAS, E. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları.

ZEİDNER, R. F. (Hazırlayan). (1976). “Britain and the Launching of the Armenian Question”, *Int. Journal Middle East Studies, Volume: 7*

HUMAN – World Journal of Human Sciences, 2020 - 1

İNSAN – Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2020 – 1

ISSN: 2717-6665

